

УЧИТЕЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Наталія ГОЛУБ,

учитель української мови й літератури
 Комунального закладу «Чернігівський обласний науковий ліцей»
 Чернігівської обласної ради

КОНСПЕКТ УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 11 КЛАСІ

Тема: СИНОНІМІКА СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ,
 СКЛАДНОСУРЯДНИХ ТА СКЛАДНОПІДРЯДНИХ
 РЕЧЕНЬ.

Мета: повторити поняття про складносурядні, складнопідрядні й безсполучникові складні речення; основні пунктограми в складному реченні;
 розвивати вміння правильно й доцільно висловлювати власні думки за допомогою синонімічних відповідників різних видів складних речень;
 за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в школярів повагу до літературної мови й культурних надбань рідного народу та світової спадщини.

Тип уроку: урок розширення й поглиблення знань та розвитку практичних умінь.

Обладнання та матеріали: мультимедійний проектор, акустична система, роздавальний матеріал.

Мужність не дається напрокат.

Ліна Костенко

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення з темою, метою і завданнями уроку

Слово вчителя:

Сьогодні ми продовжимо насолоджуватися багатством української мови, яскравістю її граматичних особливостей, барвистістю її мовних зворотів. Адже вона дає нам можливість правильно розуміти навіть те, що не промовляється вголос, а лише мається на увазі. Отже, продовжуючи вести мову про складні речення, ми обговоримо з вами такий аспект, як синоніміка складних безсполучникових, складносурядних та складнопідрядних речень.

Проте нам не слід забувати, що задоволенням вивчати рідну мову як державну ми завдячуємо багатьом поколінням борців за волю й незалежність нашої держави, серед яких і ваші однолітки, охрещені Українським інститутом національної пам'яті «першими українськими кіборгами», 108-му річницю подвигу яких ми відзначаємо цьогоріч.

Відео про бій під Крутами (<https://www.youtube.com/watch?v=0Tn83yvZDBk&t=82s>)

На жаль, сьогодення також позначене необхідністю українцям боронити цілісність та незалежність своєї держави, а отже, «мужність» та «героїзм» не є чимось далеким від нас, з давньої минушини, натомість стали невід'ємними атрибутами наших днів. Через це події 1918 року, що надзвичайно перегукуються із сучасністю завдяки доблесті, сміливості, відвазі, хоробрості, безстрашню та самопожертві наших співгромадян, надихнули на

лейтмотив цього уроку, утілений у слова Ліни Костенко: «Мужність не дається напрокат». Увесь навчальний, дидактичний матеріал матиме відповідне ідейне спрямування. У сьогоднішній роботі ми використовуватимемо вислови й цитати відомих людей, скарби народної мудрості (прислів'я та приказки), у яких міститься глибокий зміст та надзвичайно важливі для нашого уроку думки, на яких варто всім нам буде зосереджуватись і не лише впродовж заняття.

Одразу прошу звернути вашу увагу на, можливо, нове для вас поняття «лейтмотив», що означає переважний настрій, головну тему, основний ідейний та емоційний тон нашого уроку.

III. Актуалізація опорних знань

Слово вчителя:

Тож, для початку пригадаймо, які види речень нам відомі. У пригоді стане уривок зі спогадів учасника героїчних подій під Крутами Михайла Михайлика, опублікованих у 1932 році у Львові під назвою «День 29 січня 1918 року». Отже, прочитайте текст і виконайте в парах такі завдання:

- знайдіть граматичну основу кожного речення;
- визначте види речень;
- складіть схеми речень.

Зі спогадів учасника подій:

Падали вояки, за ними йшли нові, знову падали і знову йшли, одні за другими... Наші окопи, станція і потяги засипалися ворожими стрільнями* і кулями, але кріпко трималися наші... Посилали по набої до від'їхавших за півтори верстви** потягів, вистрілювали їх, знову посилали... Але вдсятеро більше ворогів перемогли. Почався швидкий, вже неорганізований відступ до потягів, а більшовики з криком «Ура!» кинулися до станції, яку охороняли 50 студентів, переважно ті, що не вмiли стріляти.

*Михайло Михайлик. День 29 січня 1918 року.
Опубліковано у Львові в 1932 році*

* **Стрільно́** (мн. стрільна, стрільнями) – снаряд

** **Верствá** (мн. **вёрстви**, версто́в) – давня назва східнослов'янської міри великих віддалей, що становила 1,06 км і вживалася до запровадження метричної системи.

Ряд ліворуч виконуватиме ці завдання відносно перших двох речень, середній ряд опрацьовуватиме третє та четверте речення, а праворуч аналізуватиме останнє, п'яте речення.

У вас є кілька хвилин на виконання завдання.

Виконання завдання в парах, перевірка

Отже, ми пригадали, що залежно від кількості граматичних основ речення бувають простими та складними, а, з огляду на наявність чи відсутність сполучників, а також смислових зв'язків між частинами, складні поділяються на складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові.

IV. Формування й удосконалення практичних умінь і навичок

Слово вчителя:

Більш наочно розгляньмо це на такому прикладі. Давньоримський політичний діяч, видатний оратор, філософ та літератор Марк Туллій Цицерон вважав хоробрість та щастя двома взаємопов'язаними категоріями, коли перша веде, а друге супроводжує. Підійшовши творчо до вислову мудреця, його думку можна спробувати викласти у вигляді простого, складносурядного, складнопідрядного та безсполучникового речень:

Вид речення	Приклад
Просте речення	<i>Хоробрість веде в супроводі щастя.</i>
Складносурядне речення	<i>Хоробрість веде, а щастя її супроводжує.</i>
Складнопідрядне речення	<i>Коли хоробрість веде, щастя її супроводжує.</i>
Безсполучникове речення	<i>Хоробрість веде – щастя її супроводжує.</i>

Слід зазначити, що інтерпретація думки мудреця у вигляді різних видів речень стала можливою завдяки врахуванню нами смислових зв'язків. Пригадаймо, які смислові зв'язки нам відомі.

Відповіді учнів супроводжуються записом на дошці згаданих смислових зв'язків

Сьогодні ми навчимося залежно від смислових зв'язків та / або сполучників, що на них указують, застосовувати коректну пунктограму в безсполучниковому реченні.

Першими ми розглянемо синонімічність складносурядних та безсполучникових речень. Розглянемо складносурядні речення, установимо смислові зв'язки між їх компонентами й перебудуємо їх у безсполучникове з відповідною пунктограмою.

Отже, перше речення.

Иди своєю дорогою, і нехай люди говорять що завгодно.

Данте Аліг'єрі,
видатний італійський поет, письменник і політик доби Відродження

Між частинами речення наявний *єднальний* смисловий зв'язок, що підтверджує єднальний сполучник *і*. Схематично це виглядає так:

[ ], і [ ].

У безсполучниковому реченні це відповідатиме розділовому знаку «кома». Переробіть це речення на безсполучникове, запишіть та складіть відповідну схему:

Иди своєю дорогою, нехай люди говорять що завгодно.

[ ], [ ].

Вправа 1

Аналогічно розглядаються інші приклади складносурядних та складнопідрядних речень, запропоновані в таблиці

Иди своєю дорогою, і нехай люди говорять що завгодно. <i>Данте Аліг'єрі, видатний іонійський арки, письменник і політик Доби Відродження</i>	[ ], і [ ].	Иди своєю дорогою, нехай люди говорять що завгодно	[ ], [ ].
Герой не хоробріший за звичайну людину, але він зберігає хоробрість на п'ять хвилин довше. <i>Ральф Уолдо Емерсон, американський есеїст, поет, філософ, громадський діяч</i>	[ ], але [ ].	<i>Герой не хоробріший за звичайну людину – він зберігає хоробрість на п'ять хвилин довше.</i>	[ ] – [ ].
Якщо на небезпечних поворотах життя і на вибоїнах морських шляхів тобі не вистачає мужності, ти неодмінно застрягнеш в якій-небудь зарослій бур'яном ямі. <i>Хун Цзичен, китайський письменник, філософ, поет XVII століття</i>	(Якщо), [ ].	<i>На небезпечних поворотах життя і на вибоїнах морських шляхів тобі не вистачає мужності – ти неодмінно застрягнеш в якій-небудь зарослій бур'яном ямі.</i>	[ ] – [ ].
Коли страх помірний, тоді мужність збільшується. <i>Аристотель, давньогрецький філософ</i>	(Коли), [ ].	<i>Страх помірний – мужність збільшується.</i>	[ ] – [ ].

Мужність потрібна герою, як митцю необхідне натхнення. <i>З Інтернету</i>	[ ], (як).	Мужність потрібна герою – митцю необхідне натхнення.	[ ] – [ ].
У хоробрих є тільки безсмертя, тож смерті в хоробрих немає. <i>Народна мудрість</i>	[ ], (тож).	У хоробрих є тільки безсмертя – смерті в хоробрих немає.	[ ] – [ ].
Наша Батьківщина благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою. <i>Феофан Прокопович, український богослов, письменник, філософ</i>	[ ], (бо).	Наша Батьківщина благає допомоги красномовства: так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою.	[ ] : [ ].
Герой – це людина, яка знає, що є блага, дорожчі за життя. <i>Готхольд Ефраїм Лессінг, німецький драматург, основоположник німецької класичної літератури</i>	[ ], (яка), (що).	Герой – це людина, яка знає: є блага, дорожчі за життя.	[ ], (яка): [ ].

Зараз на екрані ви бачите таблицю. Співставте її складові із записаними нами безсполучниковими аналогами зі схемами та заповніть роздавальний матеріал.

Виконання роботи з роздавальним матеріалом (заповнення таблиці)

А тепер співставте з правильним варіантом (на екрані) та виправте помилки, якщо такі є. Ця таблиця допоможе вам у закріпленні матеріалу та подальшій роботі. Проаналізуйте її ще раз.

Смисловий зв'язок	Складне речення	Безсполучникове речення
<i>Складносурядні</i>		
одночасність, послідовність	[ ], і [ ].	[ ], [ ].
протиставлення	[ ], а / але [ ].	[ ] – [ ].
<i>Складнопірядні</i>		
умова	(Якщо), [ ].	[ ] – [ ].
час	(Коли), [ ].	[ ] – [ ].
порівняння	[ ], (як / наче).	[ ] – [ ].
наслідок	[ ], (тому / тож).	[ ] – [ ].
конкретизація, тлумачення	[ ], (що / а саме).	[ ] : [ ].
причина	[ ], (бо / адже).	[ ] : [ ].

Отже, виконаємо вправу на закріплення. Вам запропоновані речення. Ваше завдання – переробити їх на безсполучникові з відповідними розділовими знаками, попередньо встановивши смислові зв'язки.

Вправа 2

1. Сміливість не дарма вважається найвищою чеснотою, адже в ній запорука інших достоїнств (*Уїнстон Черчилль*). 2. Відвага збільшує доблесть, а сумніви ж посилюють страх (*Публій Сір*). 3. Для таланту немає смерті, бо він не вірить в неї (*С. Петлюра*). 4. Якщо підступності не буде краю, то доведеться битися (*Б. Хмельницький*). 5. Коли надія перевищує

страх, то вона породжує відвагу (Г. Конинський). 6. Герой ніколи не вмере, бо він вічно в народі живе (Українська приказка). 7. Не піддавайся нещастю, але йди йому назустріч з подвійною мужністю (Вергілій).

Учні самостійно виконують вправу. Перевірка проводиться усно

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь, навичок

Слово вчителя:

З метою перевірки рівня засвоєння матеріалу виконайте самостійну роботу, за яку кожен з вас отримає оцінку. У розданих вам картках розставте необхідні розділові знаки відповідно до смислових зв'язків між частинами складного речення.

Самостійна робота

Завдання	Правильний варіант	Бал
1. Боязливому по вуха сміливому по коліна (Народна мудрість).	Боязливому по вуха – сміливому по коліна.	1 бал
2. Усі не можуть бути героями хтось повинен сидіти на узбіччі й кричати «ура» (Уїлл Роджерс).	Усі не можуть бути героями – хтось повинен сидіти на узбіччі й кричати «ура».	1 бал
3. Мужність росте з небезпекою чим тугіше приходить тим більше сил (Йоганн Фрідріх Шиллер).	Мужність росте з небезпекою: чим тугіше приходить, тим більше сил.	2 бали
4. Герой робить те що можна зробити інші цього не роблять (Ромен Ролан).	Герой робить те, що можна зробити, – інші цього не роблять.	2 бали
5. Добро втрапиш не багато втрапиш честь утратиш багато втрапиш мужність утратиш усіх утратиш (Йоганн Вольфганг Гете).	Добро втрапиш – не багато втрапиш, честь утратиш – багато втрапиш, мужність утратиш – усіх утратиш.	2 бали
6. Мужня людина зазвичай страждає не скаржачись людина ж слабка скаржиться не страждаючи (П'єр Буаст).	Мужня людина зазвичай страждає не скаржачись, людина ж слабка скаржиться, не страждаючи.	2 бали
7. Щира мужність небагатомовна їй так мало варто показати себе, що саме героїство вона вважає за честь (Олександр Бестужев-Марлінський).	Щира мужність небагатомовна: їй так мало варто показати себе, що саме героїство вона вважає за честь.	2 бали

Отже, наш урок добігає кінця. Сьогодні на тлі мудрих думок відомих людей про мужність та героїзм ви навчилися утворювати безсполучникові речення та правильно розставляти розділові знаки в них, що, без сумніву, є однією з багатьох ознак освіченості. Разом із тим однією з характерних рис людяності, громадянської свідомості та патріотизму є ставлення до надзвичайно важливих і актуальних питань, що лягли в основу лейтмотиву нашого уроку. Як майбутнє України, ви маєте вчитися на героїзмі та мужності минулих поколінь і наших сучасників, зокрема як на подвигах перших українських кіборгів, так і сьогоденних захисників України.

VI. Домашнє завдання.

Тож, натхненні цими думками, виконайте такі завдання:

1) Складіть три безсполучникових речення, продовживши вислів Ліни Костенко, що став епіграфом нашого уроку «Мужність не дається напрокат» за схемами:

[ ], [ ]. [ ] : [ ]. [ ] – [ ].

2) Зробіть добірку цитат, висловів та афоризмів про мужність і героїзм у вигляді різних типів складних речень (за бажанням).